

Eksempler på ulike typer innleggelse

I de fleste tilfellene der jøder ble innlagt i sykehus i forbindelse med aksjonene fra høsten 1942, synes sakene å ha fulgt et mønster. Selv om forholdene er uklare, kan det virke som om mange i dagene før selve aksjonene var forberedt og kunne ordne med innleggelse i samarbeid med sykehusene på kort varsel. I mange tilfeller kunne så pasientene etter noen dager eller uker forsvinne fra sykehuset ved at de ble hentet av folk fra motstandsapparatet som sørget for videre dekning og flukt til Sverige.

Alle sakene forløp likevel ikke så planmessig. Jeg skal her presentere eksempler på at det måtte improviseres i forkant av innleggelsen og at enkelte var innlagt av klart medisinske grunner, men likevel fant anledning til å rømme etter innleggelsen. Det gikk heller ikke alltid så greit etter innleggelsene, og i enkelte tilfeller ble utfallet negativt.

Josef Meirowitz

Et eksempel på at enkelte ble innlagt i sykehus av klart medisinske grunner, men så kviknet til og nyttet anledningen til å rømme fra sykehuset og videre til Sverige, er historien til Josef Meirowitz (1901–1972). I juli 1942 var han blitt overkjørt av en trikk i Oslo og måtte amputere et ben.³⁵ Han ble liggende ved Ullevål sykehus utover høsten. Her var det ikke nødvendig å konstruere opp noen fiktiv diagnose. Likevel kan det synes som om både pasienten, overlege Christian Rosing Bull (1893–1957) og reservelege Magnus Dahle (1897–1985) gjorde mest mulig ut av skadene.

Han fikk ligge i sykehuset gjennom de store aksjonene i slutten av oktober og november. Legene holdt fortsatt på at han ikke kunne skrives ut. Den 12. desember 1942 noterte dr. Dahle i journalen: «*Han er først de siste dagene kommet opp av senga. Sluttattest kan ennå ikke utstedes*». Bare to dager senere noterte han: «*Såret er helt grodd. Forbinding anses overflødig*». Neste

35 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 6, sak 269, legeerklæring for syke jøder 12.11.1942; RA/S-1725 Legasjonen i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapport for fl.nr. 11593

dag, den 15. desember 1942: «Nattsøster som var helt ny på posten, oppdaget imorges ved 7-tiden at pasientens seng var tom. Hun kjente ikke pas. og trodde han var gått ut et øyeblikk. Medpasientene på stuen opplyste at pas. ble hentet av 2 mann i går kveld. De antok det var politi. Vakhavende søster hadde ikke merket noe da hun gikk fra avdelingen kl. 23.30. (Dr. Dahle)»³⁶

Statspolitiets konstabel Stian Bech innhentet den 22. desember forklaringer om flukten fra avdelingens ansatte.³⁷ Han var tydelig skeptisk til at pasienten kunne ha gjennomført flukten uten hjelp av sykehusets personale. I sin rapport skrev han bl.a. «Hans ene ben ble amputert over kneet, så jøden var invalid og kunne ikke gå. Først i den senere tid var han litt oppe. Fra pasientens sykeværelse og til utgangsdøren var det et godt stykke, men til tross for at jøden etter sigende ikke kunne bevege seg, forsvant han allikevel uten å etterlate seg det minste spor. / Det er klart at jøden har fått hjelp, enten innen i fra eller uten i fra, eller begge deler.»

Stian Bech mente at han ble motarbeidet av avdelingens personale: «Ved første gangs besøk kl. 13.30 var oversøsteren ikke tilstede. Ved annen gangs besøk kl. 15.- var oversøsteren i byen. Avdelingens egentlige leder, overlegen var no blitt syk. I hans sted fungerte reservelege Dahle som heller ikke var tilstede».

Statspolitiets etterforskning av denne flukten ga uansett ikke resultat. Josef Meirowitz var nemlig kommet over grensa til Sverige den 19. desember, bare fire dager etter flukten fra sykehuset og tre dager før Statspolitiet besøkte sykehuset i sitt arbeid med saken. Da var også hans kone, Sonja Meirowitz (1910–1991), og to døtre kommet seg i sikkerhet i Sverige etter å ha gått i dekning 26. november. Det er for øvrig tydelig at det var flere som stilte opp for å hjelpe familien. De hadde i tre år hatt en hushjelp, Estrid Brodshaug (1913–), som ikke var jøde.³⁸ Også hun rømte fra landet. Etter å ha kommet til Sverige fortalte hun at «det var meningen at jeg bare skulle være sammen med fruene og barna til de reiste, men så fikk jeg høre at politiet også hadde spurt etter meg i gården der vi bodde. Jeg skulle anholdes fordi jeg hadde hjulpet jødene med å bringe gjenstander ut av huset for de forlot det».

Etter at familien var dradd, var det tydelig at leiligheten var tømt for mye innbo.³⁹ Advokaten som var innsatt som bobestyrer, meldte etter flukten at «leiligheten var fullstendig rasert. Det var intet tilbake unntagen en del møbler». Statspolitiet fulgte opp med å forhøre gårdens bestyrer, som ikke hadde hørt at noe var flyttet fra leiligheten som lå i etasjen over hans. Heller

36 Oslo byarkiv, Ullevål sykehus, pasientarkiv, Avd. 2 kirurgisk, Journal nr. 720. 71 avd. III (Journalen er etter krigen flyttet til pasientarkivet for avdeling 3)

37 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp Sikring av jødiske pasienter, politirapport 22.12.1942

38 RA/S-1725 Legasjon i Stockholm, Del 1, Da 390–446 avhørsrapport for fl.nr. 11574

39 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 6, sak 269, Brev 2.12.1942 fra sakfører Kaare Wången til Statspolitiet og svarbrev 4.12.1942

ikke vaktmesteren eller naboen tvers over gangen, frk. Falck-Ytter, hadde sett eller hørt noen flyttesjau. I sin rapport konkluderte politimannen med at «*det er etter min mening umulig at der kan være fjernet møbler fra leiligheten uten at noen av de overnevnte personer skulle ha merket noget*».

Både familiens hushjelp og naboer synes å ha stilt opp for familien. Statspolitiets konstabel Stian Bech mer enn antydte dessuten at han følte seg motarbeidet av avdelingens personale ved Ullevål sykehus. Det hadde han nok også grunn til. Avdelingens reservelege Magnus Dahle var f.eks. aktiv i illegal virksomhet og var trolig blant dem som gjorde det de kunne for å hjelpe Josef Meirowitz. Etter å ha blitt arrestert høsten 1944 tilbrakte Dahle resten av krigen som fange på Grini.⁴⁰

Herman Feldmann og Willy Schermann

I enkelte andre tilfeller der jøder ble innlagt i sykehus av åpenbart medisinske grunner, ble utfallet ikke like positivt som for Josef Meirowitz. To jødiske menn som ble innlagt ved 4. avdeling i Ullevål sykehus den 27. oktober, passer ikke inn i dette temaet, og er ikke talt med blant jøder innlagt i sykehus. Det var Herman Feldmann (1918–1943) og Willy Schermann (1918–1943). De ble innlagt etter å ha blitt tatt etter et mislykket fluktforsøk noen dager før.⁴¹ I pasientjournalen for Herman Feldmann er det notert at: «*Før 4 dager siden hoppet pat. av toget mens dette var i fart for å flykte og pådro seg herunder en del skader*».⁴² De to var neste dag blitt tatt av politiet. Det er mulig at de ble mishandlet, men slikt kunne naturlig nok ikke legen antyde i journalen. Sykehusets 4. avdeling var til dels omgjort til en vaktavdeling for politiske fanger, og der ble disse to jødiske pasientene liggende til den 15. januar 1943. Da ble de overført til Grini fangeleir før de den 25. februar 1943 ble deportert og drept i august 1943. Den mye omtalte hendelsen som Feldmann og Schermann ble involvert i på Halden-toget, ble for øvrig brukt som et påskudd for myndighetene til å sette i gang den omfattende aksjonen mot jødiske menn den 26. oktober 1942.

Sara Rebekka Davidsen og Ferdinand Samuel

De fleste jøder som ble innlagt i sykehus på denne tida, synes å ha vært aktive og bevisste på at de skulle rømme fra sykehuset så snart den videre flukten var organisert. Det forekom imidlertid at pasientene ikke var fullt bevisst hva som foregikk da flukten ble satt i verk. I hvert fall i ett tilfelle

⁴⁰ Se f.eks. Himberg (1987), s. 359

⁴¹ OBA, Ullevål sykehus, 4. avdeling, pasientregister

⁴² Ibid., pasientjournal for Herman Feldmann lp.nr. 19355 (1584). Pasientjournalen for Willy Schermann har ikke latt seg finne i arkivet

fikk dette tragisk utfall. Dette gjaldt enka Sara Rebekka Davidsen (1863–1942). Den 27.11.1942, dagen etter aksjonen mot jødiske kvinner og barn, var hun blitt innlagt ved 8. avdeling i Ullevål sykehus.⁴³ Her lå hun i to uker til den 8. desember 1942. Natta til den 9. desember kom hjelpere for å hente ut flere jødiske pasienter fra avdelingen og frakte dem videre til Sverige.⁴⁴ Blant dem som ble hentet, var Sara Rebekka Davidsen. Hun må imidlertid ha misoppfattet situasjonen og trodd at det var politiet som kom for å hente henne. Under den videre biltransporten skrek hun i hvert fall slik at hennes hjelpere fant å måtte sette henne igjen på gata. Kl. 4.35 samme natt ble Sara Rebekka Davidsen funnet hardt skadd i en trappeoppgang i Nordre gate i Oslo. Politiet brakte henne da tilbake til Ullevål sykehus, der hun ikke kom til bevissthet og døde samme formiddag. Politiet antok at hun kunne ha falt ned trappene i oppgangen, men omstendighetene rundt hendelsen er uklare.

En annen jødisk pasient som ble skremt da deres hjelpere skulle hente dem ut fra Ullevål sykehus den samme natta, var Ferdinand Samuel (1901–).⁴⁵ Da helperne kom for å hente dem, ble tydeligvis også han engstelig og rømte ned i kjelleren i sykehuset:⁴⁶ *«ut på natta kom der folk ned. Det viste seg å vere norske politimenn. Jøden var redd alt var tapt. Han hadde høyr det var norsk politi som i oktober tok mennene. Det som berga han då var at han låg på sjukehuset. Desse politifolka forsikra han om at dei var komne for å hjelpe, og tok han vennleg og bestemt med seg. Jøden var utrøysteleg då dei bar han opp trappene, og då han fekk sjå politibilen, var han heilt ute av seg. I hans tilfelle utan grunn. Dette var redningsfolk i uniform.»*

Denne aksjonen ble trolig gjennomført av folka i den såkalte *Carl Fredriksens transport*, som fraktet mange jøder fra Oslo og til svenskegrensa på denne tida.⁴⁷ Dette stemmer også med at noen av deltakerne bar politiuniform. Det er imidlertid lite trolig at flukten kunne ha blitt organisert uten medvirkning fra noen av sykehusets ansatte. «Politifolkene» som hentet han ut fra sykehuset og i sikkerhet, må nødvendigvis også ha blitt orientert av noen ved sykehuset om hvor Ferdinand Samuel oppholdt seg.

Jøder som var innlagt i sykehus under de omfattende aksjonene fra høsten 1942, var naturlig nok engstelige for hva som kunne skje og ventet at poli-

43 UBA, Ullevål sykehus, avdeling 2, pasientjournaler, lp.nr. 22518/3882

44 Klaveness (1947), s. 156f. Her oppgis ikke pasientens navn, men beretningen for øvrig etterlater liten tvil om at den omtalte er Sara Rebekka Davidsen.

45 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga-7, sak 332, merknad i marg på skjema: «*Rømt fra Ullevål*»

46 Ulstein (1995), s. 146. Ifølge Ragnar Ulsteins framstilling foregikk dette ved den store aksjonen 26. oktober 1942, men det stemmer trolig ikke.

47 Alf Pettersen (1911–1986), som er oppgitt som Ulsteins kilde for beretningen om denne flukten fra sykehuset, var politimann og med i denne virksomheten.

tiet når som helst kunne komme for å hente dem. Det forekom noen tilfeller der «pasienten» misoppfattet situasjonen når hjelpere kom inn i sykehusavdelingen, kanskje om natta og i politiuniform. I enkelte tilfeller kan det også tenkes at det var f.eks. familiemedlemmer eller venner som organiserte opplegget med innleggelse og flukt for eldre jøder som selv kanskje ikke var fullt informert om hvordan og når ting skulle skje. Det er imidlertid ikke kjent andre tilfeller der det gikk så galt som med Sara Rebekka Davidsen.

Lina Schapow

Et hovedmønster i sakene med sykehusinnleggelse for jøder, er at folk som hadde kontakt med dem, som sykehuspersonale eller naboer, stilte opp og hjalp til så godt de kunne for å hindre at de ble tatt i aksjonene. Mange risikerte selv mye ved slik innsats. Det fantes imidlertid unntak fra en slik holdning. Statspolitiet mottok under aksjonene mot jødene minst to anonyme brev med tips om jødiske pasienter ved Ullevål sykehus.⁴⁸

Det ene brevet ble sendt den 28. november 1942: «*Siden at jødene nu skal ut av landet, saa gjøres De herved opmerksom paa di som er paa ullevåld sykehus, det er nemlig personer der som blev inlagt Torsdag den 26. d.s. paa grund av tyskerne, og for at slippe vek gjorde sig helt umulige, der skal være uttalt der oppe at det skal gjøres alt hvad som staar i menneskelig makt for at disse skal bli der oppe, men naar det nu er blit saa at disse mennesker skal ut av landet, saa la da ogsaa disse faa komme sammen med sine, i alle tilfeller paa Ullevold saa maa da alle heljoder fjernes*».

Måten brevskriveren formulerer seg på ved å omtale Ullevål sykehus som «*der oppe*», kan tyde på at det ikke var en ansatt ved sykehuset som skrev brevet. Det kan heller synes som om vedkommende hadde hørt om innlagte jøder fra en som arbeidet ved sykehuset eller kanskje fra pårørende til en annen pasient. Det er interessant å merke seg at brevskriveren to dager etter storaksjonen den 26. november 1942 skulle ha hørt at ansatte ved Ullevål hadde uttalt at «*det skal gjøres alt hvad som staar i menneskelig makt*» for at jødiske pasienter ikke skulle bli hentet ut fra sykehuset. Det utsagnet samsvarer med det inntrykket en får av mange av de tilfellene med jøder som ble innlagt ved Ullevål sykehus på denne tida.

Drøyt to uker senere mottok politiet et tilsvarende anonymt brev. Dette var noe mer presist i sitt tips, og var muligens fra samme avsender: «*De minnes herved om at der paa Ullevold 6te afdeling er inlagt jødiske kvinder, de blev inlagt 26 November, der vides med bestemthet at der iverthfall er en som*

48 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 15, mp: Sikring av jødiske pasienter

intet feiler, hun spilte hysterisk for at hun skulle bli inlagt der, og derved muli- gens slippe at bli sendt, men der kan da ikke tas hensyn til, hun maa da sendes hun som de andre, naar der skal være utryddelse, saa bør jo ingen være tilbake, men vedkommende der her tales om kommer i tilfelle til at gjøre al den motstand som tenkes kan, saa hun blir nok ikke god at faa bukt med, hun vil sansynlig- vis spille sinsyk, men der maa kunne konstanteres hvorvidt der er komediespil eller ikke, for tiden er der intet som feiler henne i alle tilfeller. Absolut ikke jødevennlig. Oslo 15/12-42.»

Spesielt dette siste brevet er såpass presist i sitt innhold at brevskriveren må ha et forholdsvis nært forhold til den aktuelle jødiske kvinne innlagt ved psykiatrisk avdeling i Ullevål sykehus; kanskje som nabo eller bekjent?

Under aksjonene mot jøder var det innlagt 16 jøder ved denne psykiatriske avdelingen. Av disse var fem kvinner; to innlagt den 25. og én den 26. november 1942. Denne siste var tobakkarbeidersken Lina Schapow (1901–1943). Sannsynligvis var det henne den anonyme brevskriveren siktet til.

Lina Schapow var blitt innlagt om morgenen den 26. november 1942, og ifølge pasientjournalen skulle hun ha fått nervesammenbrudd da Statspolitiet kom for å arrestere henne.⁴⁹ To brødre var tatt ved aksjonen en måned tidligere. Nå skulle hun og de to søstrene hun bodde sammen med i Oslo, også arresteres. «*Imorges fikk hun plutselig et nervesammenbrudd, sier hun. I 6-tiden i morges kom to sivilkleddede politimenn til dem. De bad de tre søstrene kle på seg og følge dem. Da pas. hørte dette sortnet det for øynene hennes og hun faldt om på gulvet. Hun mener hun var borte et øyeblikk.*».

Etter dette ble hun innlagt, søstrene ble arrestert: «*Avskjeden med søstrene var forferdelig sier hun. Hun har siden vært fortvilet, nedfor og grått hele tiden. ... Hun virker fortvilet og er redd for hvordan det vil gå med hennes familie.*» De var fem søsken. Nå var det bare hun som ikke var arrestert.

Slik var stort sett tilstanden til begynnelsen av februar 1943. Da kontaktet en «*kvinnelig bekjendt*» Statspolitiet med en viktig opplysning om Lina Schapow. Kvinna «*opplyste at denne ikke var syk, men bare simulerte sådan for å slippe å bli internert som jøde*», som Statspolitiet formulerte innholdet i tipset.⁵⁰ Det er uvisst, men sannsynlig at hun var identisk med brevskriveren.

Statspolitiet fulgte opp tipset ved å forsøke å hente Lina Schapow i sykehuset. De gjorde to forsøk, den 3. og 4. februar, men hver gang gjorde Lina Schapow så mye motstand at de ga opp. Politimennene forklarte dette med

49 Ullevål sykehus, akuttpsykiatrisk enhet, pasientarkiv for 6. avdeling, j.nr. 827/42

50 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 16, Mappe 31 OV 5000/43 jøder: Lina Schapow, Brev 4.2.1943 fra Stapo til Dr. Hans Eng

at: «*Da vi verken fra legenes side eller personalet på nogen måte er blitt hjulpet ved avhentingsforsøkene har disse ikke lykkes.*»⁵¹

På denne tida var to jødiske kvinner innlagt ved Ullevåls psykiatriske avdeling. Den andre var Rebekka Blatt (1894–1943). Hun ble hentet ut fra avdelingen ved Statspolitiets besøk den 3. februar, da de måtte gi opp å få med seg Lina Schapow. Rebekka Blatt syntes å ha en mer positiv holdning til hva arrestasjonen kunne innebære enn det Lina Schapow hadde.

Etter å ha blitt plassert på Bredtveit fengsel, skrev Rebekka Blatt samme dag brev til Statspolitiet.⁵² Der ba hun politiet om å oppsøke hennes leilighet i Oslo og hente klær, ullteppe, puter og spisebestikk til henne. Blant det hun ønsket å få hentet fra leiligheten var også «*min vinterhat og sommerhat*». Hennes forventning om å få bruk for sommerhatten slo ikke til. Tre uker senere ble hun deportert med skipet *Gotenland*, og den 3. mars 1943, nøyaktig én måned etter at hun ble arrestert og skrev sitt brev, ble hun drept.

Etter å ha gjort to mislykkede forsøk på å hente Lina Schapow ut fra sykehuset ble Statspolitiets lege Hans Eng kontaktet. Han ble bedt om å «*oppsøke pasienten og få fastslått om det foreligger sykdom eller om hun er simulant. I tilfelde jødinnen skulde vise seg å være sinnsyk om De da vil foranledige henne overført til Gaustad sinnsykeasyl og i motsatt tilfelle være behjelpelig med å få henne overført til Bredtveit*». Hans Engs konklusjon var tydeligvis entydig, og den 13. februar ble Lina Schapow arrestert og innsatt på Statspolitiets fengsel Bredtveit.⁵³ Snaue to uker senere ble også hun deportert med samme transport som sin medpasient Rebekka Blatt.

Det er tydelig at sykehusets personale støttet Lina Schapow så godt de kunne. De hjalp ikke til da politiet gjorde sine to første forsøk på å hente henne ut fra sykehuset. Men når Statspolitiet først hadde bestemt at hun skulle tas, var det lite sykehuspersonalet kunne foreta seg utover å forholde seg passive og håpe det beste. I dette tilfellet holdt det ikke. Det er en viss mulighet for at Lina Schapow ville ha fått ligge i fred i sykehuset resten av krigstida om hun ikke var blitt angitt som simulant.

51 Ibid.

52 RA/S-1329 Statspolitiet, Ga 8, mp. Jøder, kvinner uten nr. A-Å, Blatt, Rebekka

53 RA/S-1329 Statspolitiet, Cke 5, fangeregister S-Å, Lina Schapow